

HLAVACSKA ANDRÁS

Az irodalom aszkétái

HLAVACSKA ANDRÁS (1989) Budapest

Az irodalomművelés szerkezete folyamatosan változik. Pécsi Györgyi a Kortárs legutóbbi számában *Hová, hová szép költészet...* című írásában vázolta fel, hogyan alakult át a költői szerep(vállalás) az államszocializmus időszakától a '90-es éveken át napjainkig. Esszéjében az elmúlt éveket a magukra költőként tekintők számának megnövekedésével jellemezte – legalábbis megítélése szerint egyre többen kívánnak az irodalmi nyilvánosság területére költőként belépni. Mint írja, „[a]z összes művészeti ág közül az irodalom, ezen belül is a versírás a legnyitottabb pálya. Semmiféle előképzettség nem feltétel – valamelyes íráskészség csupán.” Nem tisztem a kijelentéseinek érvényességét megítélni, a kortárs magyar költészet mind irodalomtudósként, mind szerkesztőként viszonylag távol áll tőlem. Pécsi Györgyi írása viszont jó apropót kínál arra, hogy az irodalom munkások más típusainak aktuális helyzetéről, például a kritikusról gondolkozzunk.

Szorosabb rálátásom az elmúlt tíz év változásaira kínálkozik, ebben az időszakban foglalkoztam aktívan kritikaírással, később -szerkesztéssel és -oktatással. Pontosabban inkább a változások hiánya feltűnő: ha összehasonlítom, hogy a 2010-es évek elejének könyvbemutatói, irodalmi kerekasztalai a kritikairás mely dilemmáitól voltak hangozások, és ma melyektől azok, nem látok nagy különbséget. A kérdéseket betéve tudjuk: Van-e létjogosultsága a negatív kritikának? Kinek ír a kritikus (annak, aki már olvasta a recenzált művet, vagy annak, aki még nem; esetleg a kötet szerzőjének)? Más megítélés alá esik-e egy első kötetes, mint egy befutott író? Stb. E kérdések vissza-visszatérő jellege akár aggasztó is lehet, egy helyben topogásként értelmezhetjük, holott makacs jelentékük éppen azt fejezi ki, hogy ezekre nem léteznek kategorikus válaszok. Fontos viszont, hogy a mindenkor kritikus ezek mentén rögzítsen a maga számára néhány alapvetést. Idővel ezeknek az elvárásoknak nem lesz könnyű megfelelni, de a kritikus – bármilyen patetikusan hangzik is – az irodalom aszkétája. Ezekben a döntési helyzetekben válik majd el, hogy valaki megmarad-e kritikusnak, vagy le kell mondania erről az identitásáról.

E döntések közül számomra a legmeghatározóbb a kívülállóság kérdése. Lapis József 2018 őszén az ÉS hasábjain foglalta össze az elég jó kritikus tíz pontból álló „kvázi-szabályzatát”. Legtöbb gondolata ma is megfontolandó. Különösen a tízparancsolat negyedik kitétele, amely így szól: „ne írjunk barátunkról, ellenségünkről”. Ez a kritikus attitűd esszenciája: a távolságtartás, az outsiderség. A kritikus ne szerzőket, hanem műveket akarjon megismerni; ne járjon könyvbemutatókra, közönségtalálkozókra. Vagy ha mégis, akkor vállalja ezek következményeit: a megismert szerzőkről ne írjon bírálatot. Mindig izgalmas és hízelgő, amikor a kritikusnak lehetősége nyílik az általa nagyra tartott regények szerzőjével megismerkedni. A felelős döntés azonban az elhatárolódás, csak ez biztosítja, hogy a kritikus a későbbiekben is tiszta lelkiismerettel írhasson az alkotó munkáiról. Sőt, továbbmegyek: a kívülállóság azt is jelenti, hogy a kritikus csak értekező prózával foglalkozik – a szépirástól távol tartja magát. Ha lírikus lírikust, szépprózáíró szépprózáírót bírál, az általában vagy rossz vért szül, vagy baráti vállveregetéshez vezet. Lehet, hogy a kortárs irodalmi mező szűk, de azért akad még annyi épkezláb kritikus, hogy elkerüljük ezt a belterjességet.

Mindig is úgy gondoltam – kissé leegyszerűsítve –, hogy kétféle kritika jut el az olvasóhoz: a profi és a kiváló. (Legalábbis ideális esetben egy bizonyos színvonal alatt nem jelennek meg műbírálatok.) A megnevezések talán suták, de a lényegen nem változtatnak: a kritikairás mesterségét el lehet sajátítani, az ítéseti munkát lehet professzionálisan is művelni. Egyszer egy kutatás keretében kénytelen voltam egy filmről elolvasni a legtöbb felkelhető angol nyelvű kritikát, nagyjából százötven darabot. Az eredmény – legalábbis a kreativitás tekintetében – kiábrándító volt: a kritikák túlnyomó többsége kissé variálva és változó sorrendben, de ugyanazon hat-hét szempont alapján értékelte a filmet. Ez a sajátos befogadói élmény arról győzött meg, hogy a filmkritikusok zöme professzionálisan műveli a munkáját, kevés a lényeglátó, egyedi tartalom előállítására törekvő ítéset. Profi és kiváló kritikus között a legnagyobb különbség talán abban ra-

gadható meg, hogy míg az előbbi egy jól kidolgozott előzetes szempontrendszerrel közelít a recenzált műhöz, az utóbbi hagyja beszélni a szöveget. Nem tudja előre, miről fog írni, de bíz benne, hogy a mű befogadása során feltárulnak azok a témák, amelyekről érdemes nyilatkoznia. A profi kritikus mindezt nem bízta a véletlenre, ott lapul a kabátzsebében a lista, amelyet bármely alkotásnál bevethet. A cselekmény rövid összefoglalása? Pipa. A színészi játék értékelés? Pipa. Az operatőri munka véleményezése? Pipa. A műfaji hagyományok betartása (vagy éppen eltérés azoktól)? Pipa.

A kortárs magyar szépirodalomról megjelenő kritikák esetében mások a számok s feltehetően az arányok is – e kétféle kritikusai attitűdöt mégis fel lehet ismerni. A kezdetektől úgy véltem, hogy azonosulni viszont csak a kiváló kritikuséval szabad. Féltreértés ne essék, ez nem jelenti azt, hogy a kritikáimat mind kiváló daraboknak tartanám, sőt, visszatekintve jó, ha két-három műbírálatomban sikerült a fenti elvárásoknak megfelelni. Az elhatározás viszont, amellyel leülünk írni, csak az lehet, hogy valami egyedül tudunk a vizsgált alkotásról felmutatni, valamit, ami a műről született többi kritikából hiányzik. A műhelyeken, egyetemi órákon is ezt a meggyőződést képviselve tanítottam a kritikaírást. Elsoroltam a profi kritika ismérveit, de azt mindig egy meghaladandó szintként állítottam be; folyamatosan hangsúlyoztam, hogy a profi kritika megírása sem könnyű, de aminek igazán értelme van, az egy kiváló kritika megalkotása.

Ha valami, akkor ez változott számomra a kritikaírás megítélésében: a mentorálás, az utánpótlásképzés stratégiái. A külső körülmények az elmúlt tíz évben hasonlóak: jó tollú fiatal kritikusok hál' istennek ugyanúgy felbukkannak, s attól sem kell tartani, hogy a magukat kritikusnak tartók hirtelen nagy számban árasztanak el kéretlen műbírálataikkal a szerkesztőségeket – mert irodalmi

kritikát írni még mindig meló, legalább egy könyvet el kell olvasni hozzá. A kritikaírás iránt komolyan érdeklődők, később elköteleződők továbbra is többnyire a bölcsészettudományi képzések felől érkeznek. Jórészt még mindig az alapszakos tanulmányok befejezése, a mesterszakos tanulmányok megkezdése az a pont, ahol a legtöbben kritikaírásra adják a fejüket, bár talán az első szárnypróbálgatások már egy kicsit fiatalabb korban megtörténnek, mint tíz évvel ezelőtt. S talán ezzel magyarázható a szerkesztői munka során tapasztalható gyakoribb türelmetlenség is. Tüneteszerűen ezt semmiképp sem mondanám, az elmozdulás nem látványos, fiatal kritikusokkal aktívabb munkát folytatva mégis szembetűnő egyfajta izgágaság, a javítási, korrektori körökkel szembeni értetlenség. Ami jobb esetben összecsiszolódáshoz, rosszabb esetben viszont a kritikusai „pálya” korai elhagyásához vezet. Ennek a feszültségnek az egyre állandóbb jelenléte értékelte fel velem a profi kritikákat. Mert egyfelől a szerkesztő természetesen kiváló kritikát szeretne kapni, de amikor ez először nem sikerül – és fiatal kritikusoknál sokszor nem sikerül –, akkor az olyan tanácsok, mint hogy legyen a szövegben valami truváj, a gondolatiságában valami „out of the box”, nem sokat használnak, aki még nem írt profi kritikát. Ilyenkor segíthet az elvárásokat mindkét oldalon, szerkesztő és kritikus részére is egyértelműsíteni a sorvezető, öthat előre lefektetett és kötelezően érvényesített szempont által. Tehát ha valami változott számomra a kritikaírásban, akkor csak ennyi: ha pár évvel ezelőtt megkérdezték volna, mit tanácsolok egy kezdő kritikusnak, hogyan fogjon a munkához, azt válaszoltam volna, hogy először írjon meg két-három professzionális kritikát – de titkon azt reméltem volna, hogy rögtön egy kiváló kritika írásába kezd. Ma a válaszom a feltett kérdésre ugyanaz lenne – de ezt véresen komolyan is gondolnám.

SIKLÓDI ZSOLT (1966–2017), Tavak, 2011, fametszet, papír

